

URARTU ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ VE ÖLÜMLE İLGİLİ RİTÜELLER

Arş. Gör. Dr. Davut YİĞİTPAŞA*

Öz

Urartular, diğer çağdaş kültürlerde olduğu gibi ölümden sonraki yaşama inanıyorlardı. İnsanlık tarihiyle birlikte görülmeye başlanan ölü gömme, ölümlle ilgili ritüeller, mezarlara konulan yiyecek, içecek ve ölü hediyeleri ölümden sonraki hayata inandıklarının göstergeleridir. Urartu dönemi mezar ve gömülerin tipolojik sınıflandırılması, mezar buluntuları ve bu bilgiler doğrultusunda ölü gömme gelenekleri ve ölümlle ilgili ritüelleri gibi başlıklar içermektedir. Ölü gömme adetlerini de yazılı verilerin olmayışından mezarlar ve mezarlarda bulunan eserlerin değerlendirilmesi ve çevre kültürlerle karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Bu konuda en çok adak eşyaları, miğfer, kemer ve mühürler üzerindeki betimlemeler sayesinde bilgi edinmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Ölü Gömme Geleneği, Ölü Yemeği, Ölü Armağanları, Gömü Merasimi.

TRADITION OF ENTOBİNG AND RITUALS RELATED WITH DEATHIN URARTIAN

Abstract

Urartians believed life after death as in the modern culture. Entombing, rituals related with death, provisions and gifts left in tomb which have seen through the human history have been the signs that prove they believe the life after death. Typologic classification of tombs and treasures in Urartians contains subjects about antique and in the light of these knowledge, traditions on entombing and rituals about death. Knowledge about entombing traditions has been collected by evaluating of tombs and materials found in tombs or comparing with neighbour culture since there has been no written data. We have obtained information about this task from materials of oblation, helmet, belt and seal mostly.

Key Words: Urartu, Rituals for Death Burials, Condolence Meal, Gifts of the Dead, Dead Funeral.

13. yüzyıl Assur kaynaklarına göre Urartular, önce Uruatri ismiyle daha sonra da Nairi ismiyle anılmışlardır. Kendilerini Biainili olarak adlandıran Urartular, Anadolu'da Van Gölü Havzası merkez olmak üzere MÖ 9. yüzyılın ortalarında Urartu Krallığı'nı kurar¹. Doğu Anadolu başta olmak üzere, Kuzeybatı İran ve Transkafkasya'nın güney kesiminde MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında hüküm süren Urartular, II. Sarduri (MÖ 760-730) döneminde en geniş sınırlara ulaşmışlardır².

Günümüz insanı nasıl ki ölüm ve sonraki hayatı dini inanışına göre yorumluyorsa Eski Çağ'da da insanlar, ölüm ve öldükten sonraki hayatla her zaman ilgilenmişlerdir. Urartu kültüründe ölümden sonra yaşam inancı oldukça güçlüdür. Dünyadaki yaşamın öbür dünyada da devam edeceğine inanmışlar ve bu sebeple, mezarlarını oda ya da ev biçiminde yaparak bunların içini özel eşyalarıyla doldurmuşlardır. Ölüm ve doğum döngüsünün simgesi ağaçtır. Bunun seçilmesinin amacı her baharda canlanıp yenilenebilmesi ve hatta çam benzeri çeşitlerinde olduğu gibi hiç ölmemesidir. Ağaç, insanların yaşama olan bağlılıklarından dolayı öldükten sonra dirilme inancının simgesidir. Tüm yapraklarını dökerek ölümü, tekrar yeşil yapraklarla donanıp çiçek açıp meyve vererek yaşamı ve üretkenliği özetleyen ağacın, bir kült ve bezeme elemanı olarak yaygın bir şekilde yer almıştır³.

Ölüm bir toplumun yaşam kültürünü yansıtır. Urartular'da ölümden mezara konma anına kadar törensel ritüeller gerçekleştirilmekteydi. Gömü anında ölü yemeği yenmesi, Urartu Krallığı'nda ölüm ve ölümlle ilgili ritüeller hakkındaki veriler; yazılı belgelerden çok arkeolojik kazılardan elde edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu kültür hakkındaki bilgi, mezarlar ve bu mezarlarda ele geçirilen buluntuların değerlendirilmesi ve çevre kültürlerle karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Ölü gömme geleneği konusundaki betimlemelere; adak eşyaları, miğfer, kemer ve mühür gibi eserler üzerinde karşılaşmıştır. Bunlardan bronz kemer ve adak levhaları bu konuda bilgi edinmemizi sağlayan en önemli buluntu gruplarıdır.

Bu makalenin amacı, Urartu'nun ölü gömme adetlerini yukarıda belirtilen veriler ışığında değerlendirmektir. Urartu ölü gömme ile ilgili ritüelleri; ölünün

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Zeve Kampüsü, 65080/VAN. dyigitpasa@yyu.edu.tr

¹ Çilingiroğlu 1984: 13, 14; Çilingiroğlu 1997: 21.

² Çilingiroğlu 1997: 21; Sevin 2003: 197.

³ Çevik 1999: 335.

mezara taşınması, gömme merasimi, kurban töreni, ölü yemeği, sıvı libasyon merasimi ve ölü armağanları başlıkları altında değerlendirilecektir.

I. Mezar Tipleri:

Urartu merkezi devlet yapısının sahip olduğu teknolojik ve ekonomik güce bağlı olarak ölen kişi için yapılan törenlerin çeşitliliği kadar gömü tarzları ve mezar tipleri de farklılıklar arz etmeye başlar. B. Ögün tarafından yapılan çalışmalar Urartu mezar mimarisini ve ölü gömme geleneklerini anlamaya yönelik önemli çalışmalar olmakla birlikte, Urartu mezarlarını tipolojik bir sınıflamayla ortaya koyan ilk bilim adamıdır⁴. N. Çevik, B. Ögün'den sonra Urartu mezarlarını sınıflandırarak detaylı biçimde değerlendirmiştir⁵. Bunlar; kaya mezarlar, taş sandık mezarlar, oda mezarlar, basit toprak mezarlar, urneler ve küp mezarlardır (Çizim 3)⁶. Bu mezarlar ve gömü gelenekleri kişilerin sosyal, politik statüsü ve ekonomik durumlarına göre biçimlenmektedir.

Urartu kaya mezarları, tek odalı ve çok odalı olmak üzere iki tipte karşımıza çıkar. Çok odalı mezarlara baktığımızda, bir ön oda olarak düzenlenmiş ve genellikle büyük boyutlu olması yanında mezar törenlerinin de yapıldığı ana oda ve bunun etrafında da çeşitli büyüklükte olan diğer mezar odalarından oluşmaktadır. Tek odalı türde ise yer darlığından dolayı küçük boyutlu bir odanın varlığı söz konusudur. Bu mezarlardaki tören alanları ise mezarın dışında yapılmıştır. Her iki tipte de nişler ve ölü yatakları gibi mezar döşemleriyle karşılaşılmasına rağmen çok odalı mezarlar boyutları, mezar işçilikleri ve döşemleriyle daha nitelikli mezarlardır. Ancak K. Köroğlu son makalesinde 40'ın üzerinde kaya mezarını; plan anlayışları, boyutları, oda sayısı, kapıları ve iç donanımları gibi özellikleri göz önüne alarak bunların daha sonraki döneme tarihlenmeleri gerektiğini belirtmiştir⁷. Van Kalesi'ndeki Küçük Horhor kaya mezarının İran/I. Dareios Mezarı'nın küçük bir kopyası gibi olduğunu, diğer tek odalı mezarların da plan tipi ve boyutları bakımından bunların Phrygia ve Kilikia bölgelerindeki bazı kaya mezarları ile benzerliklerinden dolayı Urartu sonrası Pers, Hellenistik ve Roma devirlerinde Anadolu'nun tümüne egemen kültürlerle ilişkilendirilmesi gerektiğini bildirmektedir⁸. Kaya mezarlarının kökeni konusunda M. Karaosmanoğlu Kargamış'ta bulunan kaya mezarından hareketle Urartular'ın ölümlerini kaya

⁴ Ögün 1973: 61.

⁵ Çevik 2000: 29.

⁶ Sevin 1986: 329 v.d.; Çevik 2000.

⁷ Köroğlu 2008: 23.

⁸ Köroğlu 2008: 21-38.

mezarlarına koyma geleneğini Hurriler'den aldıklarını belirtmiştir. Aralarındaki 550 yıllık uzun zaman farkını da var olan düşüncenin devletleşmeyle birlikte yeniden canlanması şeklinde yorumlanmıştır⁹. Daha önceki dönemlerde Assur, Hitit ve Doğu Anadolu'da "oda mezar" uygulaması bulunmakla birlikte, bunu kayaya Urartular işlemişlerdir. Urartular'ın başkenti Tuşpa/Van Kalesi'ndeki anıtsal kaya mezarları, boyutları ve işleniş tarzlarıyla en önemlileridir¹⁰. Krali kaya mezarlarına giriş dikdörtgen bir kapı açıklığı ile sağlanır. Genellikle ana bir salon ve bu salona bağlı daha küçük boyutlu gömü odaları ve atık çukurlarından oluşan bir iç düzenleme vardır¹¹. Ana salon ve yan oda duvarlarına ölü hediyeleri veya urnelerin konulabilmesi için nişler açılmıştır. Oda sayıları ve iç düzenlemeler, oda veya salon tabanlarına açılmış atık çukurları, bu mezar odalarının çok sayıda kişinin gömülebilmesi için tasarlanmış olabileceğini akla getirir. Mezarlarda diğer bir döşemde duvar diplerine yapılmış sekilerdir. Ayrıca duvar içine oyulan ve yerden yükselenler olarak iki türde bilinen ölü yatakları ve Van İçkale mezarının ana odasında anakayadan oyulmuş olan lahitler diğer iç mezar döşemeleri olarak bilinmektedir. Altıntepe II nolu mezarda ise 2 adet taş teknenin ele geçmesi Urartular'da anakayadan bağımsız olarak yapılmış lahitlerin varlığını ortaya koymuştur¹². İç mimari döşemlere sahip mezarlar olduğu gibi hiçbir mimari döşemi olmayan mezarlarda, ölüler direk mezar tabanına yatırılmış olmalıdır. Yeraltı oda mezarlarının *in situ* (orijinal durumu) buluntu durumlarından hareketle, kaya mezarlarındaki çukurların, eski gömülerin buluntuları ile birlikte toplandığı birer kemik veya ölü hediyesi depolama alanı oldukları söylenebilir¹³.

Kazı ve yüzey araştırmalarında tespit edilenlerden ve çoklu gömü uygulanmış olmalarından yola çıkarak Urartular'ın yeraltına yaptıkları oda mezarlar en çok kullanılan mezar tipinin olduğunu söyleyebiliriz. Aynı mezarlıkta farklı mezar tiplerini bir arada görmek mümkündür. Özellikle yeraltı oda mezarlarında, standart mimari olmayıp malzeme ve ihtiyaca göre şekillenen bir mezar mimarisi anlayışı vardır.

Oda mezar, yeraltında bir çukur içine genellikle taş örgülü duvarlarla bazen de yer altındaki killi sert toprak veya yumuşak kayalıklara oyularak mezar odasının yapılmasıdır. Taş örgülü mezarlarda, odaların uzun yan duvarları daima bindirme tekniğinde yapılmıştır. Sahte kemer tekniğinde, mezar tavanı olabildiğince

⁹ Karaosmanoğlu 2004: 419-423.

¹⁰ Tarhan 1986: 306-311; Tarhan 1994: 24 v.d.; Tarhan 2000: 195-197.

¹¹ Çevik 2000: 31 v.d.d.

¹² Özgüç 1969: 1 v.d.d.

¹³ Çevik 2000: 46 v.d.d.; Burney 1966: 103 v.d.

daraltılarak, iri ve yassı sal taşlarıyla kapatılmıştır. Belli bir yön anlayışı yoktur. Çoğunlukla dikdörtgen bir plan veren mezar odalarının genellikle orta kısımlarında daha geniş tutulduğu uçlara doğru da daraltıldığı görülmektedir. Odaların boyutlarında standart bir anlayış yoktur¹⁴.

Urartular'da görülen diğer bir mezar tipi taş sandık mezarlardır. Dikine yerleştirilmiş yassı taş bloklarıyla çoğunlukla kare planda sandık mezar oluşturulmuş, üzerleri de yine yassı sal taşları ile kapatılmıştır. Mezarlara genellikle tek gömü yapılmıştır¹⁵.

Cesedin doğrudan toprağa açılmış çukura yerleştirildiği mezarlar basit toprak mezarlar olarak tanımlanır. Gömü tarzları içerisinde en ilginç ve genellikle uygulanan hoker pozisyonunda yapılan gömüdür. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan bu gömü, tıpkı bebeğin anne karnındaki pozisyonu gibi, ayaklar dizlerden kırılarak karna doğru çekilerek yapılanıdır (Çizim 6)¹⁶. İlk kez Neolitik dönemde görülen hoker biçimindeki gömü geleneği Anadolu'daki birçok yerleşim yerinde görülmeye başlanmıştır. Urartu'da cesetlerin hoker pozisyonunda gömülmesi anlayışı belki de ölen kişinin yeni bir hayata başlayacağı anlamına gelmektedir. Ölümün beden için olduğu ve öteki dünya inancı yani ölümden sonra hayatın devam ettiğine inanılıyordu.

Urneler (Ölü çömlekleri), çoğunlukla pişmiş toprak bazen de tunçtan yapılan çömleklerin içine yakılmış olan ölünün kül ve kemiklerinin bulunduğu mezarlardır. Neolitik dönemden itibaren bilinen yakarak gömme geleneği Urartular tarafından da yoğun olarak tercih edilen bir gömü türüdür. Başlı başına bir mezar tipini ve gömü geleneğini yansıtmakla birlikte diğer mezar tipleri ile bağlantılı olarak da ele alınabilirler¹⁷. Kaya mezarları veya oda mezarlarının duvarlarına açılan nişlere konulmuş örnekler olduğu gibi doğal kaya oyukları veya toprak veya kayaya açılmış oyuk ve kanallara da konulduktan sonra üstü taş parçalarıyla kapatılmıştır¹⁸. Urnelere yakılan cesetten arda kalan kül ve kemikler bırakılmaktaydı. Ağız çanakla kapatılan urnelerin omuz kısmına 2 ya da 3 delik açılarak içerisine ruhun giriş çıkışı sağlanıyordu. Bu kremasyon (Yakma) gömü ile dünyada işlediği günahlarının cezasını çekip ölümden sonraki yaşama günahsız bir şekilde başlaması olarak yorumlanabilir¹⁹.

¹⁴ Sevin-Kavaklı 1995; Sevin-Kavaklı 1996; Belli-Konyar 2003.

¹⁵ Sevin-Kavaklı 1995: 335.

¹⁶ Çilingiroğlu 1993: 478; Sevin-Özfirat 2000: 220.

¹⁷ Çevik 2000: 39 v.d.

¹⁸ Barnett 1963: 160; Sevin-Özfirat 2000: 219.

¹⁹ Barnett 1963: 153-198; Derin 1994: 49 v.d.; Çevik 2000: 39 v.d.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız mezar tipleri aslında gömü adetlerinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Mezar tipleri ve gömü adetleri birbirilerini bütünüleyicidir.

II. Arkeolojik Veriler:

Van Gölü Havzası'nda Ernis/Evditepe²⁰, Karagündüz²¹, Dilkaya²², Yoncatepe²³, Adilcevaz H Kayalığı, Patnos/Dedeli, Patnos/Liç²⁴, Van/Altıntepe Nekropolü²⁵ (Çizim 1, Resim 1) ve Van/Kalecik Nekropolü²⁶ mezar odalarındaki cesetler (İnhumasyon) yüksek sekiler üzerine ya da tekneler içine yerleştirilerek cesetlerin yanlarına zengin armağanlar bırakılmıştır. Toprak altında bulunan bu odalara, önlerine eklenmiş bir giriş mekanı (Dromos) yardımıyla girilebilmektedir. İkinci yöntem ise kısa kenarlar üzerinde, mezarı örten daha küçük boyutlu kapak taşı kaldırılarak mezar odasına üstten inilmesidir²⁷. Cesetler, mezarlara bir bez ya da hasıra sarılarak bırakıldığı gibi çıplak veya giysili biçimde de yerleştirilmekteydi. Bazı metal buluntular üzerinde kumaş izleri olması ve iğne ve düğme gibi elbise aksesuarlarının ele geçirilmesi ölünün mezara giyinik olarak konulduğunu gösterir. Mezar odalarına yeni bir gömü yapılacağı zaman, eski cesetler odanın gerisine doğru itilmekte ve buraya kümelenmekte, en son yapılan gömü ise oda girişinde *in situ* kalmaktadır²⁸. Mezar odalarına, insanların cinsiyet ayrımı yapılmadan gömüldüğü ortaya konmuştur²⁹. Bazı mezar odalarında normal gömülerin yanında yakma gömülerin de yapılmış olduğu saptanmıştır. Özellikle Yoncatepe³⁰ ve Karagündüz³¹ mezarlarında yakma gömü (Kremasyon) yapıldığını gösteren yanmış insan kemikleriyle küller bulunmuştur. Bu türden mezarların aile veya kabile mezarı oldukları düşünüldüğünde aynı aile veya kabile içinde farklı gömü inanışına sahip insanlar olabileceği fikrini de akla getirir³². Van Kalesi'nin

²⁰ Sevin 1996: 11.

²¹ Sevin-Kavaklı 1996: 7.

²² Çilingiroğlu 1991: 30.

²³ Belli-Konyar 2000: 181 v.d.

²⁴ Ögün 1973: 66 v.d.

²⁵ Sevin-Özfirat-Kavaklı 1999: 423 v.d.; Yiğitpaşa 2002: 12-38.

²⁶ Çavuşoğlu-Biber 2008: 269-290.

²⁷ Konyar 2005: 39.

²⁸ Sevin-Kavaklı 1995: 339.

²⁹ Sevim ve bşk. 2002: 38.

³⁰ Konyar 2004: 222 v.d.

³¹ Sevin-Kavaklı 1995: 339 v.d.

³² Konyar 2005: 41.

güneydoğu eteklerinde tek odalı kremasyon kaya mezarı yer almaktadır (Resim 4). Mezar odasının üç duvarı hemen hemen tüm duvar boyunca açılmış nişlerin tabanlarına urnelerin konulması için 78 adet çift sıra halinde yuvarlak kaide oyuğu açılmıştır (Çizim 9). Özel bir uygulama olarak Yoncatepe 3 mezarında kafataslarının aynı alanda toplandığı bazılarının ise çanaklar içinde muhafaza edildiği görülmüştür. Ayrıca Yoncatepe’de saptanan köpek gömüleri de farklı bir gömü anlayışı olduğunu gösterir. Şöyle ki; Yoncatepe’de iki *in situ* köpek gömüsü yanında, 30’dan fazla dağılmış durumda köpek gömüsü saptanmıştır³³. Bu sıra dışı gömü anlayışı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Yine Karagündüz K10 mezarında yaklaşık 10 tane kafatası mezar odasının dip kısmına açılan oyuğa toplanmıştır³⁴. Bu durumun bu mezarları kullanan toplulukların hiç değilse kafataslarına bir anlam yükledikleri ve onları önemsedikleri düşünülmektedir³⁵. Kimi cesetler de yakılarak külleri ve kemikleri urne içine konarak saklanmıştır (Çizim 2, Resim 2).

III. Ölünün Mezara Taşınması:

Ölünün mezara taşınması olayı, Orta Demir Çağı’nda ölü gömme törenlerinde çok önemli yere sahiptir. Ölen kişinin, yakılmadan ya da yakılarak gömülmeden önce mezarlık alanına taşınması gerekir. Erken Demir Çağı’nda olduğu gibi Orta Demir Çağı’nda da mezarlıkların yerleşim alanı dışında yer alması taşıma olayını gerektirmiştir. Taşıma işlemi olasılıkla belli bir düzen ve uygulama içerisinde yapılmıştır³⁶.

Ölü gömme geleneklerinde mezara taşıma işlemi sırasında özel nitelikli bir taşıtın kullanılmış olabileceğinin yanı sıra, günlük işlerde kullanılan taşıtların da bu işlev için kullanılmış olabileceği belirtilmiştir³⁷. Toprakkale kazılarında ele geçen iki mühür baskısı üzerindeki betimlemelerde, ölünün bir tabut içinde dört tekerlekli arabaya konarak mezarlık alanına getirildiği görülmektedir³⁸. Birinci mühür baskısında araba, insan figürünün arkasında kalan grifon tarafından çekiliyor olmalıydı (Çizim 4). İkinci mühür baskısında da araba sahnesi betimlenmiştir. Bu mühür baskısındaki sahnede, kıvrık boynuzları olan bir hayvan tekne şeklinde gösterilmiş bir nesneyi çekmektedir. Ayrıca sahnenin önünde ve arkasında bazı

³³ Belli-Konyar 2001: 197.

³⁴ Konyar (baskıda): 224.

³⁵ Konyar 2005: 41.

³⁶ Derin 1993: 121.

³⁷ Derin 1993: 121.

³⁸ Çilingiroğlu 1997: 99; Derin 1993: 121.

figürler bulunmaktadır (Çizim 5)³⁹. Arabaların küvet şeklindeki görüntüsü bunların lahit olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Mistik bir sahne içeren mühür baskılarında fantastik yaratıklar olan grifonların çektiği arabalar, simgesel olarak ölümlerin ruhlarını yeraltına götürüyor olmalıdır⁴⁰. Bu sahneler üzerine araştırmacılar tarafından farklı görüşler bulunmaktadır.

Ölü mezarlığa getirildikten sonraki bir diğer aşamada ölünün mezara taşınmasıdır. Toprak altına inşa edilen ya da toprak altındaki anakayaya yapılan mezarlarda ölünün mezar içine bırakılması daha kolay olmasına karşın kayalık alanlarda ulaşım daha zordur. Örneğin Van Kalesi'ndeki I. Argiştı mezarı ve yakarak gömü yapılan mezara iki yönlü basamaklar yapılmıştır. Bunların dışında yer altına yapılan mezarlara da aynı amaçlı merdivenler yapılmıştır. Kral ve soylu sınıfa ait kişilerin mezarlarına çok basamaklı merdivenlerle girilirken halka ait mezarlara bir ya da birkaç basamaklı merdivenle girildiği belirtilmiştir⁴¹.

III.1. Çeşitli Yerleşimlerden Benzeri Sahneler:

Ölünün mezara taşınması ile ilgili benzeri sahneler, Ağlayan Kadınlar Lahti'nde⁴² ve Çeçtepe Kaya Kabartması'nda⁴³ betimlenmiştir. Ölünün sanduka ya da lahit içinde törensel taşınmasını içeren Ekphora' adı verilen sahnelere, M.Ö. 5. y.y. Anadolu-Pers eserlerinde de çokça rastlanır. Bu tür eserlerden Köseresul I, Köseresul II, Elnaf ve Adda'nın stellerinde üzerlerinde lahit türü yükler bulunan atlı arabaların taşıdığı sahneler de vardır⁴⁴. Boğazköy kökenli Hitit çivi yazılı tabletlerde (M.Ö. 14-13. y.y) krali bir cesedin yakma töreni aktarılmıştır. Yakma işlemi öncesinde ölü bir araba üzerinde taşınıyor ifadesi kullanılmıştır⁴⁵.

Urartu mezarlarında görülen basamaklara İran'da Werachram ve Sangar'daki mezarlarda da rastlanmaktadır⁴⁶.

IV. Kurban Töreni:

Çok eski çağlardan beri, ölü gömme törenleri sırasında tanrıya kurban sunulmaktadır. Bu durum insanların kendilerini koruma güdüsü ya da şükran

³⁹ Van Loon 1966: 154; Derin 1993: 122 v.d.

⁴⁰ Derin 1993: 123.

⁴¹ Derin 1993: 129.

⁴² Weller 1970: Lev. 1-4.

⁴³ Fıratlı 1970: 159, Lev. 84.

⁴⁴ Derin 1993: 123.

⁴⁵ Derin 1993: 89.

⁴⁶ Derin 1993: 129.

duygusu olarak açıklanabilir. Ayrıca ölüyle birlikte mezara sunu kapları içinde yiyecek ve içeceklerin bırakılması da ruhların yaşayanlara rahatsızlık vermemesi amacıyla konulduklarını akla getirmektedir⁴⁷.

Kronolojisi tartışmalı olan Doğubayazıt kaya mezarı cephesi figüratif kabartmalı tek kaya mezarıdır⁴⁸. Mezar girişinin her iki kenarındaki kabartmalarda olasılıkla bir kurban sahnesinin betimlendiği söylenmiştir. Girişin solunda iki elini açmış bir figür bulunmaktadır. Bu figür mezar sahibini simgelemektedir. Figürün önünde bir keçi bulunmaktadır. Girişin sağında ise çift boynuzlu başlığı bulunan tanrı kabartması betimlenmiştir. Bu sahnenin kurban hayvanı sunuş sahnesi olduğu düşünülür (Çizim 7, Resim 3)⁴⁹.

Kurban törenleri, uygun alanların olduğu bazı mezarlarda düzenlenmiştir. Van-Edremit'teki Kadembastı mezarı bu tarz örneklerden biridir. Mezar girişinin hemen yanında yer alan bir çukur ve ona bağlı kanal, kurban ve libasyon törenlerinde kullanılmış olmalıdır. Ayrıca anakaya üzerine yapılan ve "kaya işaretleri" olarak adlandırılan kanallarda mevcuttur. Bu tür kanallar Atabindi⁵⁰ mezarlarının üst kısmında, Kadembastı⁵¹ mezarı yakınında ve Van Kalesi'nde küçük bir kaya platformunun üzerinde görülmektedir. Bu kanallar kurban kanının akıtıldığı çukurlar olarak düşünülmüştür⁵². Son dönemlerde anıtsal kaya işaretleri üzerine etnoarkeolojik bir çalışma yapan E. Konyar ahşap araba aksamlarına uygun biçimi vermek için yapılmış kalıplar olduğunu savunmaktadır⁵³. Ayrıca kurbanlık hayvanların mezarlık alanında kesildikleri de tam olarak bilinmemektedir. Çünkü kazısı yapılan mezarlık alanlarında kurban sunakları bulunamamıştır.

Kurban törenlerine ait başlıca somut buluntular Urartu mezarları içinde ele geçmiştir. Mezarlar'da bulunan sığır, koyun ve keçi parçaları, kurban törenleri ile ilgili olmalıdır⁵⁴. Doğu Anadolu'da Orta Demir Çağı'na tarihlenen mezarlıklar içinde Liç'de yan yana üç at gömüsü bulunmuştur. Bu da atların kurban amacıyla kesilerek mezarlara bırakıldığını göstermektedir⁵⁵. Ölülere kurban edilen hayvanların bazı bölümleri kurban ya da ziyafet törenlerinden sonra saklanabilmekteydi. Karmir Blur, Toprakkale ve Bastam'da elde edilen bulgular bu

⁴⁷ Derin 1993: 163.

⁴⁸ Huff 1990: 87 v.d.

⁴⁹ Derin 1993: 150-151.

⁵⁰ Başgelen 1987: 29.

⁵¹ Derin 1993: 152.

⁵² Belli 1989: 86 v.d.

⁵³ Konyar 2006: 119.

⁵⁴ Deniz 1980: 112.

⁵⁵ Derin 1993: 125-127.

tür bir uygulamayı destekler niteliktedir⁵⁶. Lehmann Haupt Toprakkale'deki Ölüler Evi'nde insan iskeletleri ve yanmış hayvan kemikleri bulmuştur. Bu kemikleri tapınak kurbanının kutsal kalıntıları olarak yorumlamıştır. Piotrovsky Karmir-Blur'da ortaya çıkardığı bir grup küçükbaş hayvan kemiklerinin kurban kalıntıları olabileceğini düşünmektedir⁵⁷. Bastam'da çok sayıda yanmış ve kırılmış hayvan kemikleri paketlenmiş olarak kil bullalarla birlikte bulunmuştur⁵⁸.

V. Ölü Yemeği:

Ölünün mezara konulmasının ardından ölü yemeği düzenlenmiş olmalıdır. Ölü yemeği Anadolu'nun en eski geleneklerinden biri olarak Doğu Anadolu'da yaşamaya devam etmiştir⁵⁹. Mezarların içinde yemeğe ilişkin bulgulara sık olarak rastlanmamasına karşın ele geçen çanak çömlek ve hayvan kemiği gibi bir takım buluntular böyle bir yemeğin varlığını ortaya koymaktadır. Bunların dışında mühürler, steller, duvar resimleri ve tunç levhalar üzerinde betimlenen sahnelerde ölü yemeği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır⁶⁰.

Ziyafet sahneleri ile ilişkili olan Urartu ölü kültü hakkında bilinenler azdır. Mezarlık alanlarında kaya mezarlarının önlerinde yapılan tapınmalar önemli bir yer tutar. Ölünün arkasından, özellikle inhumasyon tarzı gömülerde yemeğinin yenmesi, ölü için ziyafet verilmesi önemli ritüellerden birisidir⁶¹. Van/Ayanis Kalesi mezarlık kazılarında, urnenin üzerinde düz durumda bir çanak ve bu çanağı örten ikinci bir çanak bulunmuştur. Çanak içinde ölü için bırakılmış ölü yemeğinin olması, kremasyonda da ölü yemeği merasiminin yapıldığı önerilmektedir⁶². Urartu'da cenaze törenleri sonrası veya öncesinde yemek yapıldığını bilmekteyiz⁶³. Urartu ziyafet törenlerinin ölü için yapıldığını gösterir kanıtlar vardır⁶⁴. Ancak Urartu'da betimlenen ziyafet sahnelerin ölü kültü ile ilişkili olduğunu söylemek de zordur. Çeşitli eserler üzerindeki libasyon sahneleri, açık havada yapılan etkinlikler, masalar üzerindeki yiyecek ve içeceklerin bulunmasından hareketle bu sahnelerin ölü ziyafeti olduğu yorumları yapılmaktadır. Ancak ne yazıtlarda cenaze merasimi konusunda bilgi bulunmakta ne de adak levhaları ve kemer parçaları

⁵⁶ Derin 1993: 153.

⁵⁷ Zimansky 1988: 122 v.d.

⁵⁸ Zimansky 1988: 123.

⁵⁹ Derin 1993: 154.

⁶⁰ Derin 1993: 154.

⁶¹ Çilingiroğlu 1998, 235 v.d.

⁶² Çilingiroğlu 1998, 236

⁶³ Sevin-Kavaklı 1996: 8.; Çilingiroğlu 1998: 235.

⁶⁴ Çilingiroğlu 1998: 238.

üzerindeki ziyafet sahnelerinde cenaze merasimini gösteren betimlemeler vardır. A. Çilingiroğlu ziyafet sahnelerinin “ölü ziyafeti” olmadığını, tanrıya sunulan “adak merasimi” olduğunu düşünürken⁶⁵, Orthman, bu stellerin Mısır’daki Eski Krallık Dönemi’ndeki gibi ölü kültürünün odak noktası olduğu için “ölü yemeği”ni temsil ettiğini düşünmektedir⁶⁶. Benzer şekilde İ. Ayman’da, Geç Hitit Sanatı’ndaki mezar stelleri ile olan benzerliğinden yola çıkarak “ölü ziyafeti” olarak nitelemektedir⁶⁷. Z. Derin de çeşitli Urartu mezarlarında bulunan boğa ayaklıkları parçaları, ayaklıkları gümüş kaplamalı masa ve sandalyeler ile kase parçalarının ziyafet sahnesi betimlemelerinde kullanılan örneklere benzemesi kanısıyla bu sahnelerin ölü ziyafeti olduğu görüşündedir⁶⁸. Ayrıca A. Çilingiroğlu buluntu yeri belli olmayan bir kemer⁶⁹ üzerindeki sahnelerde görülen masa üzerindeki kilim veya hasıra sarılı nesnenin ölü olması durumunda kemer üzerindeki merasimin ölü gömme merasimi olabileceği, dumanların çıktığı mimari konstrüksiyonun ocak yani yakma yeri olması durumunda ise kremasyon sahnesi ve bununla ilgili tapınmalar canlandırılmış olabileceğini bildirmektedir⁷⁰.

Mezar odalarına ölü armağanı ve yemeği konulmuştur. Ölü yemeği büyük bir olasılıkla mezarlık alanında pişiriliyordu. Elazığ/Kaleköy, Karagündüz ve Dilkaya’da kurbanlık etlerin pişirilmesi için kullanıldığı düşünölen ocaklar ve tandırlar bulunmuştur⁷¹. Yemeği pişirme aşamasından sonra yemeğin nerede ve ne tip kaplarda yendiği sorusu akla gelir. Mühür ve kabartmalar incelendiğinde ölü yemeği için masaların kullanıldığı belirtilmiştir. Masalar farklı ve çeşitli boylarda olabilmektedir. Masaların yanı sıra içecekler için de; kulplu testiler, çanak ve kaseler kullanılmıştır. Masanın üzerinde büyükçe bir kabın içine açık ekmek olarak adlandırılan ekmeklerin bırakıldığı söylenmiştir⁷². Mezar odaları içinde bulunan ve bazen sayıları yüzleri geöen çanak ve çömlükler ölü yemeğinin konulduğu kaplardır. Karagündüz mezarlarında bu durumu kanıtlayan, içinde hayvan kemikleri saptanan çanaklar *in situ* biçimde bulunmuştur⁷³. Çanaklara genellikle etli yemeklerin konulduğu söylenebilir. Bunun yanında özellikle Yoncatepe mezarlarının bazılarının içlerinde saptanan üzüm, buğday, nohut kalıntıları, tahıl

⁶⁵ Çilingiroğlu 1991: 18.

⁶⁶ Van Loon 1986: 246.

⁶⁷ Ayman 2005: 26.

⁶⁸ Derin 1993: 161-162; Derin 1995: 136-137.

⁶⁹ Kellner 1991: 282.

⁷⁰ Çilingiroğlu 1998: 238.

⁷¹ Çilingiroğlu 1997: 99; Sevin-Kavaklı 1996: 26.

⁷² Derin 1993: 155.

⁷³ Sevin-Kavaklı 1996: 25.

veya meyve cinsinden besinlerin de ölü yemeği olarak sunulduğunu ve kaselere konulduğunu göstermektedir. Çömlek ve testi tipi kaplara ise genellikle içecek konulduğu düşünülmektedir⁷⁴.

Doğu Anadolu'da basit toprak mezarların bir kısmında ölülerin baş uçlarında bazı kapların ele geçtiği bilinmektedir. Iğdır mezarlığında kayalığın batısındaki H alanında dağılmış durumda olmasına karşın iskeletlerin yanında bir kap, testi ve çeşitli formlarda seramik parçaları bulunmuştur⁷⁵. Kalecik yakınında bulunan mezarda da iskeletlerin yanında bir çanağın bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ayanis I no'lu basit toprak mezarda tunç küpelerin yanı sıra iskeletin kafasının yanında iki kulplu bir maşrapa ve iki kaba ait parçalar tespit edilmiştir. Van Kalesi Höyüğü'nde Urartu dönemi yapısı duvarı üzerine yerleştirilmiş 140 no'lu mezarda da Ayanis mezarında olduğu gibi küpelerin yanı sıra bir maşrapa ve iki kap bulunmuştur. Bu durumun, gömü geleneğindeki benzerliği gösterdiği vurgulanmıştır. Patnos-Dedeli A1 mezarında iskeletin ayağının dibinde ve mezara girişte merdivenin solunda bulunan hayvan iskeletleri ziyafet sonrası ölülerin yanına bırakılan yiyeceklerden arta kalan parçalar olduğu ifade edilmiştir⁷⁶.

V.I. Çeşitli Yerleşimlerden Benzeri Sahneler: Kargamış yakınlarında Devehöyük mezarlığında yakarak yapılmış bir gömünün yanında bulunan silindirik mührde ziyafet sahnesi yer almaktadır⁷⁷. Susa'daki mezarlarda da ziyafet sahneli mühürler bulunmuştur⁷⁸. Ölülerle ilgili ziyafet sahneleri ayrıca mezarlarla ilişkili bazı taş eserler üzerine de yapılmıştır. Ahiran Lahiti bu eserlerden biridir⁷⁹. Burada taht ya da yüksek bir sandalye üzerinde oturan bir eli ile lotus çiçeği tutan sakallı kişinin önündeki masanın üzerinde yiyecekler bulunmaktadır. Bu ziyafet sahneleri K. Suriye mezar stelleri⁸⁰, Hama'da bulunan bir mezar stelinde⁸¹, Maraş⁸² ve Zincirli⁸³ stellerinde de mevcuttur. Anadolu-Pers sanatının yaygın eserleri içinde görülen mezar stellerinin başlıca konularından birinin ziyafet sahneleri olduğu bilinmektedir⁸⁴.

⁷⁴ Konyar 2005: 41.

⁷⁵ Barnett 1963: 155.

⁷⁶ Derin 1993: 160.

⁷⁷ Moorey 1980: 108, Pl. I. 449.

⁷⁸ Amiet 1980: 142 v.d., No: 14, 18-20, Pl. VI.

⁷⁹ Hermann 1989: Fig. 2.

⁸⁰ Orthmann 1971: 42 c, f, 43 i, 44 g, Taf. 51: f.

⁸¹ Genge 1979: Abb. 41.

⁸² Darga 1992: Fig. 300, 301, 304-306.

⁸³ Darga 1992: Fig. 263, 278-279.

⁸⁴ Derin 1993: 156-157.

VI. Libasyon Sahnesi:

Ölü gömme törenleri içerisinde libasyon sahnesi de uygulanmaktadır (Çizim 8). Libasyonlar kurban kanı, şarap ve su kullanılarak her türlü dini törenlerde ve ölü gömmeler sırasında yapılmış olmalıdır⁸⁵. Mezar içinde ve mezar dışındaki libasyon sahnelerinde daha çok taşınabilir türden tunç kazanlar ya da farklı formlardaki küplerin kullanılmış olabileceği söylenmiştir⁸⁶.

Libasyon, açık hava tapınaklarında ve mezarların dışında gerçekleştirilmiştir. Altıntepe’de stellerin önündeki sunağa ölünün ruhu için yonca ağızlı bir testi ile şarap ya da kurban kanı libasyonu yapılmaktaydı⁸⁷. Yapılan libasyon ile ölünün tanrılara olan bağlılığı gösterilmiş olmalıdır. Urartu krallığına ait bazı mühür ve mühür baskılarında libasyon sahneleri betimlenmiştir. Toprakkale’de bulunan mühür baskıda, ölü arabası olduğu belirtilen arabanın arkasında bulunan kişi bir eliyle tuttuğu nesneyle yere sıvı dökmektedir⁸⁸. Olasılıkla burada da ölü için tanrıya adak yapılmaktaydı. Dilkaya’da CC15c plankaresinde, taş-sandık mezar yanında ele geçen içe dönük ağız kenarlı çanak üzerinde libasyon sahnesi olduğu belirtilir. Taş-sandık mezarın yanında ele geçmesinden dolayı mezardaki gömü için libasyon yapıldığı düşünülmektedir.⁸⁹

VI.1. Çeşitli Yerleşimlerden Benzeri Sahneler: Libasyon betimlemeleri Hitit ve Geç Hitit kabartmalarında özenle işlenmişlerdir. III. Hattuşili’nin Fraktin kabartmasında ve Malatya kabartmalarında libasyon sahneleri görülür⁹⁰. Geç Asur silindir mühürleri üzerinde de bu sahnelere rastlanır. Benzeri mühürler Nimrud, Sultantepe ve Dilkaya’da da saptanmıştır⁹¹.

VII. Mezar Armağanları:

Ölümden sonra yaşamın olduğuna inanan Urartular mezarlarını evleri gibi döşemişlerdir. Mezarlarda ele geçirilen mobilya aksamları, günlük kullanım eşyalarının çok ötesinde, oldukça değerli metallere süslenip sağlamlaştırılmış özel mezar donatılarıdır. Kayalidere, Adilcevaz, Dedeli, Altıntepe, Iğdır/Melekli ve Erivan’da masa, sandalye ve tunç mobilya aksamı, bulunması mezarların tam

⁸⁵ Çilingiroğlu 1998: 237.

⁸⁶ Derin 1993:169.

⁸⁷ Özgüç 1969: 33 v.d.; Çevik 1999: 345.

⁸⁸ Van Loon 1966: 154.

⁸⁹ Çilingiroğlu 1988: 233.

⁹⁰ Orthmann 1971: Taf. 39d-e; 40a-b, d; 41 b, c, f.

⁹¹ Parrot 1961: Fig. 76; Derin 1993: 168.

anlamıyla “evleştirildiğini” belgeler. Altıntepe II ve III no’lu mezar odalarında masa üstlerinde yiyecek ve içecek kapları bulunmuştur⁹².

Ölü armağanları çoğunlukla, ölünün ardında bıraktığı ve yaşayanlar tarafından mezarlara bırakılan eserlerdir. Urartu dönemi mezarlarına bakıldığında çanak çömleklerle birlikte çok sayıda eserin de bırakıldığı görülmektedir (Resim 2, 5). Bunlar; kişisel süs eşyaları, törensel aletler ve silahlardan oluşmaktadır. Bu eserler Urartu ölü gömme geleneğini algılamamızı sağlayan önemli bilgiler taşır. Mezarlardaki eşyalar ölünün cinsiyetine göre değişmektedir. Erkek gömülerinde; at heykelcikleri, koşum takımları, ok, mızrak ucu, bıçak gibi silahlar, kadın gömülerinde ise saç ve elbise iğnesi, fibula, küpe gibi armağanların olduğu belirtilmiştir⁹³.

Urnelerdeki hediyelerin ise bazen içine bazen de dışına bırakıldığı görülür (Resim 2). Ancak bu uygulama bütün gömülerde görülmez. Bu durum olasılıkla ölünün sosyal statüsüyle ilişkilidir. Örneğin Dilkaya’da 19 urneden sadece 4 tanesinde buluntu ele geçmiştir. Dilkaya’da urnenin içinde konsantrik daire bezemeli bir taş ağırşak, haşhaş başlı tunç iğne, kırılmış durumda kemer parçaları, yılan başlı bilezik, küpe, ağırşak ve bir taş boncuk ele geçmiştir⁹⁴. Urnelerin yanında ise biri ezilmiş diğeri de kıvrılmış iki kemer bulunmuştur. Dilkaya mezarlık alanında ele geçen urnelerin hiçbirinde erkek gömülere ait olduğu belirtilen silah bulunamamıştır. Bu durum Dilkaya toplumunun Urartular döneminde küçük kırsal bir yerleşim birimi olmasıyla açıklanmıştır⁹⁵.

Nor-Aresh I no’lu mezarında; at sırtında ve yerde avcılarının boğa avlama sahnesi ve aslanlar ile bezeli bir kemer parçası ele geçirilmiştir. Ayrıca Grek görünüşlü bir fibula, iki damga mühür, noktalı halkalar ve zig zag motiflerle bezeli ay formlu pektoral bulunmuştur. Bunların yanı sıra mezarda at gemi, mızrak ucu ve bir disk mezar armağanları da bulunmuştur. II ve III no’lu mezarda da bronz kemer parçaları ele geçmiştir. Bu mezarların içlerinde ele geçen buluntulardan dolayı askerlerin mezarları olabileceği belirtilmiştir⁹⁶.

Mezarlara bırakılan armağanlardan hareketle bazen ölü hakkında da fikir üretebilmek kolay olmuştur. Armağanların hangi ölüye ait olduğu bilinir. Erzincan/Altıntepe’de ölü hediyelerinin büyük bir kısmı I no’lu odada bulunmuştur. Eşyalar mezar odasının her tarafına gruplar halinde yerleştirilmiştir.

⁹² Özgüç 1969: 28 v.d.; Çevik 2000: 77-78

⁹³ Ögün 1987: 673.

⁹⁴ Çilingiroğlu-Derin 1991: 409.

⁹⁵ Derin 1993: 138-140.

⁹⁶ Girginer 1999: 302-305.

Burada ölü hediyeleri kırılıp dökülmüştür. Odanın ortasında içinde katlanmış tunç kemer, iki tunç kurşun, at heykelcikleri ve at koşum takımlarının bulunduğu büyük tunç kazan vardır. Odanın batı yarısında çanak çömlek, ağaçtan iyi muhafaza edilmiş bir masa, koşum takımları ve dört hayvan başı ile süslü at gemleri bulunmuştur. Altıntepe III mezarında tunç kazan içinde olmakla birlikte, prenze verildiği anlaşılan silahlar, at heykelcikleri ve koşum takımlarının atları seven savaşçı biri için seçilen armağanlar oldukları ifade edilmiştir. Bu armağanlar prensin yanında değil ilk odada yer alır. Altıntepe ölü armağanlarının ilginç yanı sağlam bırakılmış olmalarıdır⁹⁷. İkinci odadaki erkek mezarında ölü hediyesi yoktur. Elbiseye dikili olarak gömüldüğü tahmin edilen altın, gümüş ve tunç düğmeler, demir ok uçları ve kalkan lahdin dışına bırakılmıştır. Kadının giysileriyle gömüldüğü lahitte, elbiseyi süsleyen altın düğmeler, altın pullar ele geçmiştir. Lahdin yanında ceviz ağacından iki masa, pişmiş toprak kaplar, ithal fayans vazo, harap durumda ağaç mobilya kısımları ve üzerindeki kutsal ağaç motiflerinin çok iyi korunduğu dört fildişi levha bulunmuştur. III no'lu odada dört ayaklı bir ağaç masa, dört çift tunç bilezikle takviye edilmiş ağaçtan bir kerevet, pişmiş topraktan kaplar keşfedildi. Bu odanın önemli buluntularından biri de üzerinde 'Rusa oğlu Argiştı' yazan tunç kaptır⁹⁸.

Kayalıdere I. odada ele geçen buluntular, ahşap mobilya ayaklarını ve uçlarını korumak ve bezemek için özenle yapılmış parçalar, demir topuz, gümüş fibula ve yüzük, bronz gerdanlık gibi süs eşyaları ve silahlardır. Silah olarak bir demir bıçak 14 tane de demir ok ucu bulunmuştur. II. odada demir bız ve V. odada gümüş yüzük ele geçmiştir. Buluntular arasında bir saplı tas üzerinde kutsal ağaç bezemesi olması sunu için tasarlandığını gösterir⁹⁹.

Erivan'da yer altı örme mezarında ortaya çıkarılan buluntular şunlardır, her nişde içinde insan, hayvan ve kuş parçaları olan bir urne, büyük nişde üç boğa başı protomlu büyü bir çömlek ve altında yabancı tavşan resmi olan bir çanak, bronz sadak, boncuk ve mühür, yılan başlı bilezik, demirden kama ve bıçaklar ve bir kılıç ile bronzdan iki kemer, at koşum takımları, bir bakraç, çiviler, mobilya parçaları, takılar ele geçmiştir¹⁰⁰.

Adilcevaz H kayalığındaki I no'lu mezarda, yedi urne, yedi kandil, dört çanak, çömlek, bronzdan iki tabak, dört bilezik, iki kemer, altın fibula, beş gümüş

⁹⁷ Çevik 2000: 79-80; Ögün 1974: 446.

⁹⁸ Çevik 2000: 75-76.

⁹⁹ Burney 1966: 110 v.d.

¹⁰⁰ Çevik 2000: 77.

süs iğnesi, demir bıçak, iki taş amulet, boncuklar, bir ahşap masa ile yedi mobilya parçası bulunmuştur¹⁰¹.

Dedeli'de mezarın farklı yerlerinde pişmiş topraktan çanak, iki urne, bronzdan üç tabak, altı adet mızrak ucu, üç bilezik, fibula, iki yüzük, bir kemer, bronz ve ahşap saplı demir kılıç, yedi bıçak ve ahşap pudra kutusu bulunmuştur¹⁰².

Yurt içinde ya da yurt dışında çeşitli müzeler ile özel koleksiyonlara dağılan sağlam durumdaki yüzlerce tunç mobilya aksamının çoğunun mezar buluntusu olduğu belirtilmiştir. Bu eserler Urartu gömme geleneğinin mezar içindeki ziyafet sonrası uygulaması olarak değerlendirilebilir.

Çoğunlukla ölü hediyesi olarak algılanan sunu kapları; ölü gömme gelenekleri, inançları ve kültürlerini öğrenmemiz açısından önemlidir¹⁰³.

Sonuç

Urartular, ölümün beden için olduğuna yani ölümden sonra hayatın devam ettiğine inanıyorlardı. Ölen kişi için yapılan törenlerin çeşitliliği kadar gömü tarzları ve gömü tipleri de farklılıklar arz etmektedir. Bu mezarlar halkın toplumsal düzeyine koşut olarak biçimlenmektedir. Urartu mezar mimarisinin en güzel örneklerini anıtsal kaya mezarları oluşturur. Özellikle Van Kalesi'nden en güzel örneklerini bildiğimiz bu mezarları önemli Urartu kalelerinde görebilmek mümkündür. Bölgede Urartular ile karşımıza çıkan bu mezarlar, Kral ve soylu sınıfa aittir. Yönetici sınıf kent ya da önemli yerleşim yerleri yakınındaki kaya mezarlarına, sıradan insanlar da yer altı oda mezarları ve basit toprak mezarlara gömülmekteydiler. Ayrıca hem yönetici sınıf hem de halkın yakılarak gömüldüklerini görüyoruz. Urartular'dan önceki dönem olan Erken Demir Çağı'nda ise bölgede oda mezar geleneğinin var olduğu görülmektedir. Urartular'da da yaygın olarak kullanımı bilinen bu mezarların daha çok halka ait mezarlar olduğu belirtilmektedir. Diğer mezar türleri ise taş sandık, basit toprak, pitos ve urne mezarlar olarak karşımıza çıkar. Ölü armağanlarının mezarlara ya da urnelerin yanına sağlam bırakılmasının yanı sıra bazılarının kırılıp bükülmesi durumunu T. Özgüç, "Eski Doğu toplumlarında sıkça karşılaşılan, eşyanın çalınıp tekrar kullanılmasını önlemeye yönelik" bir eylem olarak açıklamaktadır¹⁰⁴.

¹⁰¹ Çevik 2000: 77.

¹⁰² Çevik 2000: 77.

¹⁰³ Yiğitpaşa 2002

¹⁰⁴ Özgüç 1969: 20.

Yazılı kaynakların olmamasından dolayı ölünün evde hazırlanması, ölü yemeğinden önce yapılması mümkün olan dua veya tapınmalar, gömme sonrasındaki ziyaretlerle ilgili konular hakkında maalesef herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Ölünün gömüleceği mezarın türü ne olursa olsun (Basit toprak mezar, basit taş mezar, dromoslu veya dromossuz oda mezar veya anıtsal kaya mezarı) gömü sırasında kişinin önemi ve zenginlik derecesine göre dini bir merasim yapılmış olmalıdır¹⁰⁵.

Ölen kişiler çoğunlukla giyinik olarak kişisel süs eşyaları veya armağanlarıyla birlikte gömülmüştür. Mezar odalarına, insanların cinsiyet ayrımı yapılmadan gömüldüğü ortaya konmuştur. Urne, küp ve basit toprak mezarlarda tek, mezar odalarında ise birden fazla gömü yapılmıştır. Kazı ve yüzey araştırmalarından hareketle Urartular'ın en çok çok kişinin gömülebildiği oda mezarları kullandıklarını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AMIET, P., “La Susane al Deuxième Millenaire: A Propos D'une Interpretation des Foville de Susa”, **Iranica Antiqua**, XV, 1980, 49 v.d.
- AYMAN, İ., **Urartu Bronz Kemerleri ve Adak Levhaları Üzerine Betimlenen Ölü Ziyafeti Sahneleri**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005
- BARNETT, R. D., “The Urartian Cemetery at Igdyr”, **Anatolian Studies**, XIII, 1963, 153-198.
- BAŞGELEN, N., “Atabindi Kaya Mezarı Üzerine Gözlemler”, **Arkeoloji ve Sanat**,36/37, 1987, 8-11.
- BELLİ, O., “Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri”, **Anadolu Araştırmaları**, XI, 1989, 65 v.d.
- BELLİ, O.-KONYAR, E.,“Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazıları”, **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999**, (Haz.: O. Belli), Ankara, 2000, 181-190.
- BELLİ, O.-KONYAR, E.,“Excavations at Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis”, **Tel Aviv: Journal of the Institute of Archeology Tel Aviv University**, 28, 2001, 169-212.
- BURNEY, C. A., “A First Season of Excavation at the Urartian Citadel of Kayalıdere”, **Anatolian Studies**, XVI, 1966, 55-111.

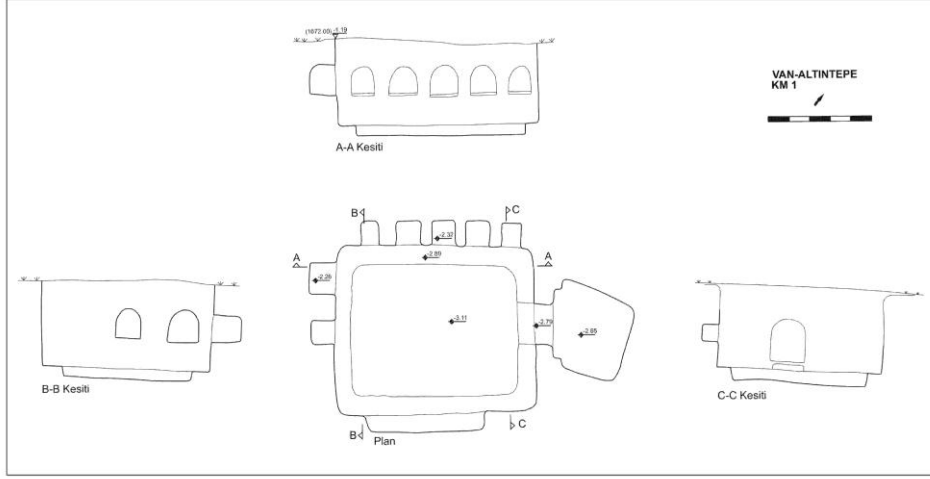
¹⁰⁵ Çilingiroğlu 1998: 235

- ÇAVUŞOĞLU, R.-BİBER, H., “Van/Kalecik Urartu Nekropolü Üzerine Bir Değerlendirme”, **Aykut Çınaroğlu’na Armağan**, Ankara, 2008, 189-212.
- ÇEVİK, N., “Hayat Ağacı’nın Urartu kült törenlerindeki yeri ve kullanım biçimi”, **Anadolu Araştırmaları**, XV, 1999, 335-367.
- ÇEVİK, N., **Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri**, Ankara, 2000.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., **Urartu ve Kuzey Suriye**, İzmir, 1984.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., “Van/Dilkaya Höyüğü Kazısı”, **Kazı Sonuçları Toplantısı**, IX/1, 1988, 234 v.d.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., “Early Iron Age at Dilkaya”, **Anatolian Iron Ages**, II, 1991, 29-38.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., “Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları Kapanış”, **Kazı Sonuçları Toplantısı**, XIV/I, Ankara, 1993, 469-491.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., **Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı**, İzmir, 1997.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., “Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri”, **Light on Top of the Black Hill Studies Presented to Halet Çambel/Karatepe’deki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar**, (Der./Ed. G. Arsebük- M. Mellink- W. Shircmer), İstanbul, 1998, 229-239.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., “Urartu Dini”, **Urartu-Bianili: Doğu’da Değişim/Urartu-Bianili: Transformation in the East**, (Haz. K. Köroğlu- E. Konyar), İstanbul, (Baskıda).
- ÇİLİNGİROĞLU, A.-DERİN, Z., “Van/Dilkaya Kazısı, 1990”, **Kazı Sonuçları Toplantısı**, XIII/1, 1993, 403-422.
- DARGA, A. M., **Hitit Sanatı**, İstanbul, 1992.
- DENİZ, E., “Urartu oda mezarları kemik kalıntıları üzerine arkeobiyolojik araştırmalar”, **Ankara Tıp Bülteni**, 2, 1980, 103-114.
- DERİN, Z., **Demir Çağ’da Doğu Anadolu’da Ölü Gömme Gelenekleri**, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993.
- DERİN, Z., “The Urartian Cremation Jars in Van and Elazığ Museum”, (Ed. A. Çilingiroğlu-D. French), **Anatolian Iron Ages**, 3, Ankara, 1994, 49 v.d.
- DERİN, Z., “Van Müzesi’nden Bir Grup Tunç Mobilya Aksamı ve Bunların Urartu Gümü Geleneği İle İlişkisi”, **Arkeoloji Dergisi**, IV, İzmir, 1995, 140-146.
- ESİN, U.-HARMANKAYA, S., “Aşıklı Höyük”, **Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular**, (Ed. M. Özdoğan-N. Başgelen), İstanbul, 2007, 255-272.

- FIRATLI, N., “Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, XIX.II, 1970.
- GENGE, H., **Nordsyrisch-Südanatolische Reliefs I-II**, Kopenhag, 1979.
- GİRGİNER, K. S., “İğdır’da Bir Urartu Mezarlığı”, **Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi**, 25, 1999, 253-306.
- HERMANN, G., “The Nimrud Ivories 1. The Flame and Frond School”, **Iraq**, LI, 1989, 85 v.d.
- HUFF, D., “Das grab von Doğubayazıt. Seine Stellung unter den urartäischen und iranischen felsgräbern”, **Türk Tarih Kongresi, X, Kongreye Sunulan Bildiriler**, I, Ankara, 1990, 87-95.
- KARAOSMANOĞLU, M., “Urartu Kaya Mezarlarının Kökeni Üzerine”, **Anadolu’da Doğdu-60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan**, (Ed. H. İşkan-G. Işın), İstanbul, 2004, 419-423.
- KELLNER, H., **Gürtelbleche aus Urartu**, Münih, 1991.
- KONYAR, E., **Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004.
- KONYAR, E., “Urartu’da Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri”, **TURING, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, 89, 2005, 36-40.
- KONYAR, E., “Doğu Anadolu Bölgesi’nde “Anıtsal Kaya İşaretleri”ne Etnoarkeolojik Bir Yaklaşım”, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Colloquium Anatolicum**, V, 2006, 119-126.
- KONYAR, E., “Urartu’da Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri”, **Urartu-Biainili: Doğu’da Değişim/Urartu-Biainili: Transformation in the East**, (Haz. K. Köroğlu-E. Konyar), İstanbul, (baskıda).
- KÖROĞLU, K., “Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu’daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni”, **ArkeolojiSanat**, CXXVII, İstanbul, 2008, 21-38.
- MOOREY, P.R.S., **Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Höyük**, Oxford, 1980.
- ORTHMANN, W., **Untersuchungen Zur Sparthetischen Kunst**, Bonn, 1971.

- ÖĞÜN, B., “Die urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos”, **The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology**, (Ed. E. Akurgal), Ankara, 1973, 61-67.
- ÖĞÜN, B., “Urartu Halk Mezarları”, **Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Anma Kitabı**, 1974, 443-469.
- ÖZGÜÇ, T., **Altın-tepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fil Dişi Eserler**, Ankara, 1969.
- PARROT, A., **Assur**, Gallimard, 1961.
- SAĞLAMTİMUR, H., “Ege Gübre Neolitik Yerleşimi”, **Türkiye’de Neolitik Dönem; Yeni Kazılar, Yeni Bulgular**, (Ed. M. Özdoğan-N. Başgelen), İstanbul, 2007, 373-376.
- SEVİN, V., “Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar”, **Anadolu Araştırmaları**, X, 1986, 329-350.
- SEVİN, V., **Anadolu Arkeolojisi**, İstanbul, 1996.
- SEVİN, V., **Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar**, İstanbul, 2003.
- SEVİN, V.-KAVAKLI, E., “Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993”, **XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, I, Ankara, 1995, 331-350.
- SEVİN, V.-KAVAKLI, E., **Van/Karagündüz. Bir Erken Demir Çağ Nekropolü**, İstanbul, 1996.
- SEVİN, V.-ÖZFIRAT, A., “Van/Altın-tepe Kazıları”, **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999**, (Ed. Oktay Belli), Ankara, 2000, 217-222.
- SEVİN, V.-ÖZFIRAT, A.-KAVAKLI, E., “1997-98 Van/Altın-tepe Urartu Nekropolü Kazıları”, **Kazı Sonuçları Toplantısı**, XXI-1, Ankara, 1999, 421-425.
- SEVİM, A.-PEHLİVAN C.-AÇIKKOL A.-YILMAZ H.-GÜLEÇ E., “Karagündüz Erken Demir Çağı İskeletleri”, **Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, 17, Ankara, 2002, 37-48.
- TARHAN, M. T., “Van Kalesi’nin ve Eski Van Şehri’nin Tarihi Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar (I): Anıt Yapılar”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 3, Ankara, 1986, 297-355.
- TARHAN, M. T., “Recent Researches at the Urartian Capital Tushpa”, **Tel Aviv: Journal of the Institute of Archeology Tel Aviv University**, 21/1, 1994, 22-57.

- TARHAN, M. T., “Tuşpa-Van Kalesi/Demir Çağ’ın Gizemli Başkentindeki Araştırma ve Kazılar”, **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999**, (Ed. Oktay Belli), Ankara, 2000, 191-200.
- Van LOON, M. N., **Urartian Art. Its Distinctive Traits in The Light of New Excavations**, İstanbul, 1966.
- Van LOON, M. N., “The Drooping Lotus Flower”, **Bibliotheca Mesopotemica**, 21, 1986,
- WELLER, M., “The Procession on the Sarcophagus of the Mourning Women”, **California Studies in Classical Antiquity**, 3, 1970, Lev. 1-4.
- YİĞİTPAŞA, D., **Van-Altuntepe Nekropolü Sunu Kapları**, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2002.
- ZIMANSKY, P. E., “MB 2/OB 5 Excavation and the Problem of Urartian Bone Rooms”, **Batsam II, Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1977-1978**, Berlin, 1988, 107 v.d.

Çizim 1: Van-Altintepe KM 1 (Yiğitpaşa 2002)

Resim 1: Van-Altintepe KM 1 (Yiğitpaşa 2002)

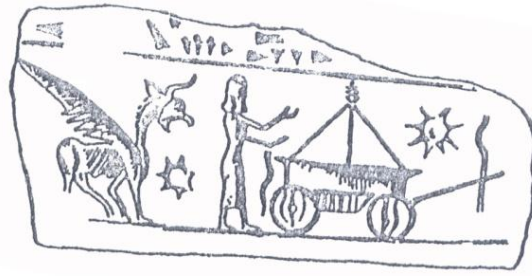

Çizim 2: Van-Altıntepe Urne 3
(Yiğitpaşa 2002)

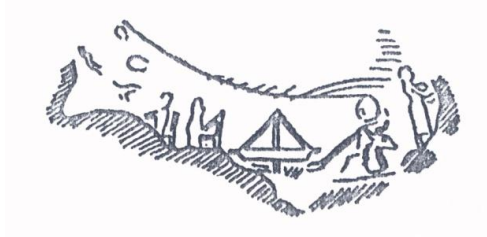
Resim 2a-b: Van-Altıntepe Urne 3 (Yiğitpaşa 2002)

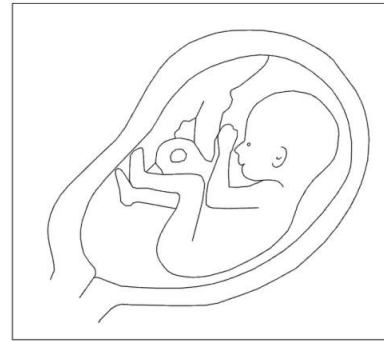
Çizim 3: Van, Pitos Mezarı
(Çevik 2000)

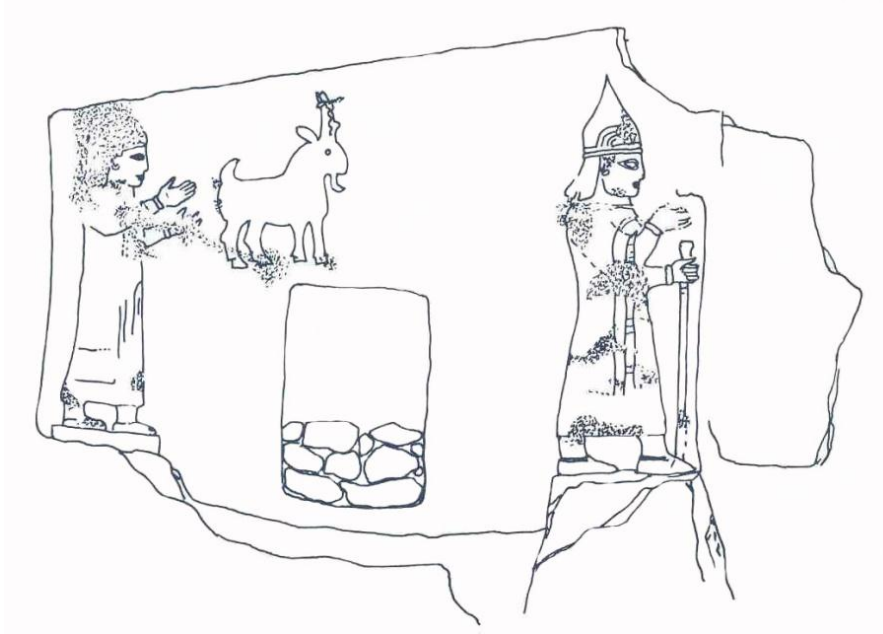
Çizim 4: Toprakkale Mühür Baskısı (Derin 1993)

Çizim 5: Toprakkale Mühür Baskısı (Derin
1993)

Çizim 6: Bebeğin Anne Karnındaki
Duruş Pozisyonu

Çizim 7: Doğubayazıt Kaya Mezarı, Mezar Beyinin Kurban Sahnesi (Çevik 2000)

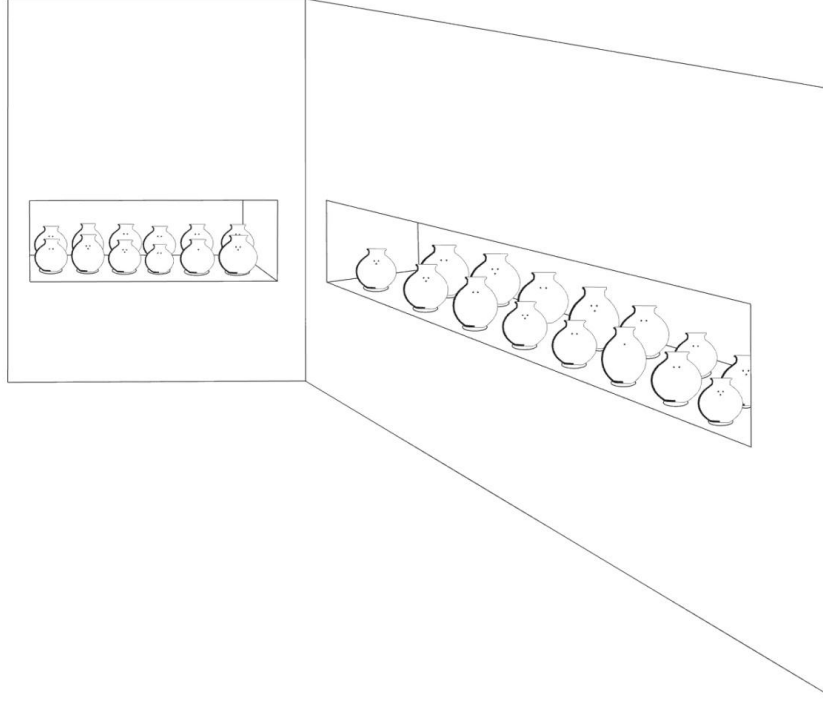
Resim 3: Doğubayazıt Kaya Mezarı, Mezar Beyinin Kurban Sahnesi

Çizim 8: Libasyon Sahnesi (Çilingiroğlu Baskıda)

Resim 4: Van Kalesi Kremasyon Mezarı

Çizim 9: Van Kalesi Kremasyon Mezarı Restitüsyon Denemesi (Çevik 2000)

Resim 5: Van/Altıntepe Nekropolü Sunu Kapları (Yiğitpaşa 2002)